

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ДРОТЕНКО Валентина Іванівна

ПРОБЛЕМА ДІЙСНОСТІ ДІАЛЕКТИКИ

Спеціальність 09.00.01. - діалектика
і теорія пізнання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Харків, 1992

Лб 26.395

Дисертація виконана на кафедрі філософії філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор філософських наук,
професор БОСЕНКО В.О.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор БУДКО В.В.

кандидат філософських наук,
професор РИБАЛКО В.К.

Провідна організація: Київський політехнічний інститут,
кафедра філософії

Захист відбудеться " 2 " лютого 1993 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради К.ІІЗ.24.03. Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди за адресою: ЗІОІ68, Харків-168, вул. Бліхера, 2, ауд. А-22І /зал засідань/.

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано " _ " _____ 1992 р.

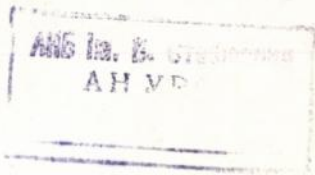
Вчений секретар
спеціалізованої ради

В.В.Корженко

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00814496 (W)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Актуальність теми. Найважливішою вимогою діалектичної логіки є вклучення практики до повного визначення предмета як критерію істини і практичного визначника зв'язку предмета з тим, що потрібно людині.

Відомо, що поняття суть підсумки людської практики. Як це показав Гегель, вони постають не просто розумовими формами для позначення форм буття, а формами людської діяльності. Отже підсумками якої практики і по перетворенню чого є "поняття про поняття"? Варто з'ясувати, яка практика повинна увійти до повного визначення діалектики? Зрештою, необхідно визначити, що забезпечує дійсну єдність, зв'язок людини і світу, внаслідок якого людина діє вільно, універсально - діалектично?

Особливо за переломних часів історії виникає потреба в теоретичному обґрунтуванні сутності діалектики дійсності та конкретності /≠дійсності/ діалектики. Постає проблема усвідомлення способу розв'язання протиріччя^ж, що на перший погляд є нібито замкненим колом: з одного боку необхідність формування діалектичного методу мислення як практично-критичного й конкретно-загального відношення до дійсності, що спричиняється історичним розвитком людства, а з другого - історично обмежена форма практики кожного члена суспільства, яка не є його безпосередньою формою діяльності і його потребам, а отже дійсність /його суспільною практикою/ діалектики. Зокрема варто з'ясувати роль історичних форм діалектики в розробці й застосуванні діалектики, тобто в практичній розробці безпосередніх форм діалектичного перетворення, переходу загального способу розв'язання протиріччя суттєвого відношення суспільного руху та його розвитку в конкретний спосіб розвитку й розв'язання протиріччя історичної основи загальності, історичної дійсності саморозвитку людини.

Ступінь опрацьованості проблеми. Класичні форми філософії /внаслідок абсолютизації її гносеологічних основ, рефлексивної діяльності абсолютного розуму/ дійсність діалектики обмежують утворенням системи категорій логіки та теорії пізнання. Тобто дійсність діалектики визначається ідеалістичним розумінням історії, а саме філософією історії абсолютного монізму Духу як суть єдності діалектики, логіки і теорії пізнання, як суть протиріччя /=основи/ розгортання Абсолютної Ідеї.

^ж Дисертант вважає, що поняття "протиріччя" точніше розкриває зміст закону єдності та боротьби протилежностей, ніж загально прийнята категорія "суперечність".

Тлумачення діалектики сучасної західно-європейської філософської думкою мають тенденцію обмежити застосування діалектичного мислення тією чи іншою "сферою", а саме сферою екзистенції, історії, мійфу, "соціальності". Виникають відповідні відгалуження.

По-перше, "філософія екзистенції" К.Ясперса, "онтологія пізнання і культури" М.Хайдеггера, "дегуманізація культури" Х.Ортеги-і-Гасета як продовження "філософії життя" А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, А.Бергсона та її джерел - Канта, Фіхте, Шеллінга; "основи свободи" Ж.-П.Сартра, "антиномії" естетики неотомізму Ж.Марітена і Е.Жильсона, універсальна відмова від руйнівного сумніву "бунтарської людини" А.Камо.

По-друге, діалектичний історизм Б.Кроче, Дж.Джентіле, Р.Дж. Коллінгвуда вливається в діалектику як логіку філософії Духу. У Г.Башляра діалектичний історизм стає діалектикою "інтегрального раціоналізму".

По-третє, у О.Шпенглера і А.Дж.Тойнбі, З.Фрейда і П.Тейяр де Шардена діалектика зазнає міфологізації шляхом "вишляювання", "сублімації" у поняття "культури".

Нарешті, "негативна діалектика" Т.В.Адорно, що претендує на "критичну позицію" щодо гносеології, зводить поняття, як "особливий рід соціології знання і мислення", до соціально-економічної реальності, повторюючи шлях вульгарної соціології.

Отже, ідеалізм мислення і діалектики суспільства перетворюється або на філософію історії, або на філософію культури.

У вітчизняній філософській літературі в дослідженні питань діалектики можна виділити чотири напрямики.

Перший напрямок, досліджуючи історичні форми діалектики, звичайно розглядає проблему діалектичного методу з огляду протиставлення діалектики метафізиці. Зрідка - як усвідомлену форму руху об'єктивного змісту знання, як форму об'єктивної реальності, що досягнуто мисленням, спричинюючи, втім, вихід на проблему єдності предмета і методу, на протиріччя діалектики і логіки.

Другий напрямок досліджує діалектичну логіку як сутність процесу відбивання форм практики в історії пізнання. А саме розкриває зміст загального закону розвитку тим, що з'ясовує логічні форми зв'язку законів мислення, руху мислення за пізнання істини, що відбиває історичний зміст загального.

Третій напрямок, досліджуючи проблеми діалектики щодо її культурно-історичного змісту як логіки культури та культури логіки, проголошує необхідність переходу /"транслукції"/ від філософської

логіки в формі науки, що характерна для "розуму, який пізнає", до логіки розуму в формі культури мислення, що прагне зрозуміти культуру за її загальних онтологічних припущень.

Четвертий напрямок, розглядаючи найменш опрацьоване коло проблем розвитку внутрішньої логіки діалектики як теорії розвитку, досліджує генезис діалектики як методу пізнання й діалектичного перетворення дійсності.

Проблематика з питань діалектики здебільшого висвітлена в працях Ж.М.Абдільдіна, К.А.Абішева, В.Ф.Асмуса, А.В.Ахутіна, А.С.Богомолова, Г.С.Батищева, В.С.Біблера, М.Б.Булатова, І.А.Бондарчук, В.О.Босенко, О.В.Босенко, І.В.Бичко, Т.В.Васильєвої, І.В.Ватіна, В.А.Вазюліна, П.П.Гайденко, Г.І.Горак, Е.В.Ільєнкова, В.П.Кохановського, П.В.Копніна, Ф.А.Кессіді, Ю.В.Кушакова, В.М.Князева, А.С.Канарського, М.І.Кіфшица, А.Ф.Лосєва, А.М.Лоя, М.К.Мамардашвілі, С.М.Марєєва, Т.І.Ойзермана, Є.Я.Резабєка, В.Т.Табачковського, М.Ф.Тарасенко, А.А.Хамідова, В.І.Шинкарука, А.А.Щитова, Й.Елєза та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб у безпосередній дійсності форм перетворення через рух і перетворення розумових форм з'ясувати суть дійсного руху в цілому, а у русі діалектики пізнання природи, суспільства, мислення - істинну безпосередність дійсності та природу феномену суб'єктивності.

Відповідно до мети визначено такі завдання:

- дослідити сутність суспільного руху як розвитку, розгортання протиріччя, що опосередковує рух форм перетворення, тобто рух форм історичної практики;

- розкрити природу абсолюту у всіх матеріальних та духовних процесах діяльності суспільства та індивіда, а також природу феномену суб'єктивності;

- показати діалектику історичної необхідності /та випадковості/ філософії як форми руху опосередкування, її історичну особливість як абстрактно-загальної форми суспільної практики /свідомості/;

- проаналізувати протиріччя розвитку діалектики в межах її класичних форм, в межах розвитку об'єктивного філософського ідеалізму до ідеалізму абсолютного;

- розкрити суть протиріччя дійсності діалектики та механізм способу його розв'язання у конкретну загальність.

Наукова новизна дослідження в тому, що розкрито:

- логіку протиріччя форми перетворення і змісту опосередкування в процесі поступального руху й перетворення суспільних форм розгортання дійсності;

- діалектику загального опосередкування матеріального руху через розвиток його протиріччя у протиріччя змісту і форми філософії та згідно з її історичними формами діалектики - у поняття протиріччя і розвитку;

- розрізнення діалектичного перетворення /переходу/ й перетвореного обернення протилежностей як проблему /протиріччя і розвитку/ дійсності діалектики.

Новизна конкретизується такими положеннями, що вносяться на захист:

- історично конкретний зміст форм практики, зміст відношення суспільного буття і суспільної свідомості індивідів утримує собою діалектику необхідності виникнення опосередковувачих форм та можливості оберненого їх розвитку. Дослідження конкретної форми опосередкування з огляду її оберненого розвитку та необхідного зв'язку її руху з формами безпосередньої людської чуттєвої діяльності виявляє діалектику протиріччя сутності переходу і форми перетворення протилежностей матеріального руху на суспільний розвиток, викриває логіку обернення протиріччя змісту і форми на антагонізм;

- протиріччя суспільного руху за періоду цивілізації виявляє себе загальним відношенням розрізнення суспільних форм діяльності почуттів і мислення, протилежністю естетичного і розумного. Втрата естетичного і розумного в діяльності індивідів вживлюється, втілюється /обертається/ в суспільні форми відносин, де здійснюється їх оформлення в опосередковувачі форми ідеального, і складає культуру, особливий тип розвитку суспільства, що відбиває обмеженість розвитку протиріччя суспільних відносин до розв'язання;

- філософія, відбиваючи рух опосередковувачого, за розвитку поняття про загальний зв'язок містить у собі поняття розвитку безпосередності до цілісної дійсності. Проте дійсність руху і розвитку, тобто дійсність діалектики, за розвитку ідеалізму форми виявляє себе тільки як можливість, як несуттєва сутність. Тому дослідження проблеми дійсності діалектики в межах філософії може бути проведене лише як аналіз розвитку протиріччя змісту і форми філософії до поняття "протиріччя" згідно з її історичними формами діалектики;

- філософія античності виявляє безпосередній зміст діалектики тим, що схоплює і визначає загальний зв'язок - сутність протиріччя. Досліджуючи роздвоєння єдиного і сущого, його внутрішню протилежність тотожності і відмінності, усвідомлює сутнісне відношення як протиріччя сутності і форми, однак тільки як поняття дійсності, що перетворює протиріччя на зовнішні відношення окремого та загального.

Втім розкрито логіку сходження від поняття суті єдності протилежностей /протиріччя/ до закону розвитку безпосередньої дійсності /закону протиріччя/ і до поняття протиріччя дійсності діалектики /закону заперечення заперечення/;

- класична німецька філософія, викриваючи сутність протиріччя, виявляє суть діалектики, генезис її як методу пізнання і перетворення руху на безпосередність розвитку, з необхідністю виходячи на проблему дійсності діалектики як "кінця" діалектики і філософії взагалі.

Методологічною основою дослідження є матеріалістичне розуміння історії, тобто матеріалістична діалектика.

Теоретична і практична значимість. В дисертації досліджується сутність можливості /необхідності/ через діалектику-логіку розгортання понять за їх внутрішніми визначеннями отримувати дійсний рух /як історію/ за його внутрішніми протилежностями - діалектику розвитку, саморозвитку. Розкривається, як при цьому діє механізм сходження об'єктивності в зміст знання, в істину, а також місце в цій ескалації та роль понять як форм людської діяльності і запобігання підміни дійсного руху рухом понять як розумових форм. Зокрема, як саме здійснюване діяльністю людини змінення зовнішньої дійсності, знищення її визначеності, а отже позбавленість рис здаваності /позірності/, зовнішності, є умовою зберігання в-собі-і-для-себе-сушого та одержання істини.

Дослідження розкриває логіку мислення та свідомості окремих індивідів як продовження "логіки" діалектичного розвитку природи і мислення у формі логіки людської революційно-критичної, практичної, виробничої діяльності і логіки суспільних відносин, і таким чином створює /і відтворює/ через останню логіку суспільної діяльності індивідів та їх суспільної свідомості.

Висновки та узагальнення дисертації є певною часткою загальнодослідницького доробку теоретичних питань діалектики дійсності. Результати дослідження дають можливість побудувати оволодіння діалектикою діалектичним способом і подати її вивчення як ступінь розвитку дійсної діалектики, доводити її до продовження у формі діалектичного навчання. Діалектика, що не оволодіває масами, не може бути дієвою і, навпаки, усвідомлена масами /як і наука взагалі/ вона стає безпосередньою виробничою силою.

Апробація дисертації. Матеріали дослідження доповідались на всеукраїнській науковій конференції "Діалектика і гуманізм" /Москва, 1990/, на всеукраїнській науковій конференції з проблем давньогрецької філосо-

фії "Аристотелевские чтения" /Маріуполь, 1990/, на всесоюзній науковій конференції "Соціалізм і свобода" /Москва, 1991/, на всесоюзній науково-практичній конференції "Чоловік. Мировоззрення. НТП." /Київ - Краматорськ, 1991/, на всесоюзній науково-теоретичній конференції "Чоловік і духовні цінності" /Тираспіль, 1991/.

Структура дисертації визначена метом і завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначається ступінь її опрацьованості, формулюється мета і завдання дослідження, окреслюється теоретична і практична значимість.

У першому розділі - "Протиріччя дійсності діалектики" - обґрунтовано необхідність дослідження сутності матеріального руху, що історично визначається протиріччям суспільного руху в розвитку відношення його протилежностей матеріального і ідеального до протилежності форм суспільного буття і суспільної свідомості.

У першому параграфі - "Об'єктивність діалектики безпосереднього та опосередкованого в розвитку протиріччя дійсності діалектики" - розкрито, яким чином протиріччя матеріального руху оформлюється в суспільне відношення способу усвідомлення протиріччя матерії і форми та самосвідомості індивідів, оскільки це відношення ідеально відтворює роздвоєвання, розрізнення єдиного /лицької чуттєвої діяльності/ як протиставленням ідеального матеріальному у сфері суспільного буття індивідів /виробничі відносини та відносини спілкування/, так і розрізненням форм ідеального /форм суспільної свідомості/ за їх протистояння мисленню, свідомості окремих індивідів.

Перекручення суспільного відношення форм суспільного буття і суспільної свідомості, викривлення сутності зв'язку їх протилежності і способу розв'язання протиріччя виникає через те, що, будучи посередником суспільного оволодіння формами матеріального руху і перетворенням руху на суспільний розвиток, чуттєва діяльність окремих індивідів за процесу становлення форм їх суспільних відносин щодо розподілу праці / зрештою відносин власності/ має власне опосередкування, а саме опосередкування загальними формами суспільних відносин. Внаслідок цього процес опосередкування нібито належить визначеності форм суспільної свідомості, оскільки кожна з них /знову ж таки через розподіл праці/ здатна специфічним для неї чи-

ном виразити суттєве й усталене^{*}, притаманне суспільній формі руху і рухові матерії взагалі. Сутність процесу опосередкування нібито переміщується із реальних суспільних відносин до сфери ідеальних форм руху опосередкування, до руху форм свідомості.

Висновок. Те, що форми суспільної свідомості покладають власне відношення до суспільного буття виключним */per excellentiam/*, вважаючи себе джерелом розвитку суспільного руху, є наслідком обмеженості форми перетворення протилежностей буття і ніщо і такого ж обмеженого перетворення цих змін на суспільний простір і час. Безпосередність суспільного руху за безперервного становлення форм його відносин має за необхідність таку взаємодію форм практики, яка зумовлює випадковість перетворення практики на абстрактні форми. Проте такі форми абстрактності ідеально володіють загальним способом опосередкування матеріального руху.

У другому параграфі - "Логіка перетворених форм відбивання протиріччя дійсності діалектики" - досліджено процес усвідомлення способу розв'язання протиріччя природи і сутності людської чуттєвої діяльності як протиріччя і розвиток певних форм історичної практики - форм опосередкування, за яких внутрішнє протиріччя сутності і форми практики на шляху до його розв'язання у дійсність досягає протилежності змісту і форми суспільного руху.

Через перетворення протилежності руху на обернене відношення форм практики суспільне буття індивідів набуває оберненої форми розвитку, спосіб існування якої покладає /і усталене/ абсолютну значимість абстрактної дійсності, приховуючи конкретну визначеність сутності суспільних відносин. Сутність руху опосередкування, опосередковуючих форм стає загальною абстракцією від дійсності - абсолютом, а сутність людини - феноменом суб'єктивності. Дійсність відбивається чи то логічною формою розумного, чи то естетичним змістом прекрасного, чи то моральним постулатом належного. Таким чином сутність опосередкування "здіймає себе" в обернений зміст спеціалізованими формами ідеального /формами суспільної свідомості/ і, отже, існує лише як визначеність видимості. Дійсність суспільного руху прихована формами ідеального, що виникають, і перебуває в них, мигтить, майорить не більш, ніж випадкова можливість за нагоди виразити рух, його протиріччя чи то утворенням форм естетичного під час розмежування, від- та об- меження простору суспільних відносин /у мистецтві/, чи то охоплюванням поступовості суспільного руху, цимлічності його роз-

* "Усталене" треба розуміти як "ставшее" російською мовою.

вितку за допомогою загального розвитку понять, що відбивають закони розвитку природи, мислення, суспільства, тобто той вільний час, що є необхідністю зосередження простору /в науці/.

Висновок. Коли суспільна практика в безпосередній чуттєвості індивіда постає як місцезнаходження його чуттєвості та мислення у просторі і часі, якщо не усвідомленим залишається їх перехід, а саме перетворення безпосередності почуттів та мислення окремого індивіда на форми суспільних відносин і, навпаки, то за процесу пізнання й перетворювання форм руху внутрішнє протиріччя історичної практики обертається на зовнішнє співвідношення предметності форм суспільного буття і ідеальності форм суспільної свідомості. Однак в період розвитку цивілізації поза і незалежно від свідомості окремих індивідів вершаться такі історичні події, що руйнують звичний рух суспільних відносин, об'єктивно викликають, зрештою, зміни в суспільній свідомості і перевертають розуміння історії в цілому, засвідчуючи своєрідне "ущільнення" суспільного руху, а також необхідність знищення обернених форм розвитку його протиріччя. Історія виказує себе як таку форму матеріального руху, що здатна власним розвитком "скинути" форму, прагнучи знищити формальність руху безпосередністю становлення. Через еволюцію форм викривається розвиток і його сутність - стрибок, - як перерва поступовості і спосіб зміни ритму суспільного руху, як спосіб розв'язання протиріччя, дійсність діалектики.

У третьому параграфі - "Необхідність розвитку протиріччя діалектики в дійсність" - проаналізовано філософію як таку форму людської діяльності і суспільної свідомості, що водночас постає історичною формою пізнання істини суспільного розвитку, дійсністю мислення і методом мислення, міровим його конкретності та загального розвитку.

Філософія, як форма теоретичного мислення, аж ніяк не є деяким наслідком чи узагальненням інших форм суспільної свідомості. Вони всі разом, але різними засобами, віддзеркалюють те протиріччя конкретної суспільно-історичної діяльності індивідів, що залишається неловимим для повсякденної свідомості окремих часткових особистостей. Втім, через те, що філософія своїм рухом охоплює мистецтво, мораль, науку, вона щоразу приходиться до необхідності теоретичної критики в сфері політики і релігії. Однак ця критика завжди обмежується філософським, спекулятивно-ідеалістичним розумінням природи діалектики і діалектики протиріччя. І діалектика і протиріччя для такого розуміння існують тільки як форми теоретичної абстракції: перша - як абсолютна негативність філософського духу, друге - як момент руху поняття.

Як така форма руху опосередковуючого, що володіє логічним виразом

загального - діалектики і логіки протиріччя, - філософія намагається через "усунення" співвідношення протилежностей ідеальних форм, через розвиток власної категоріальної форми до загальності розв'язати протиріччя опосередковувачого в дійсність розвитку явищем абсолютного мислення.

Як абсолютно-загальна протилежність граничного розрізнення матеріального і ідеального за суспільного руху, філософія відбиває у самій собі цю протилежність власною внутрішньою відмінністю змісту та форми. Тому подальше дослідження аналізує, як єдність протилежностей змісту і форми філософії визначається категорією діалектичного протиріччя і доводить протиріччя теорії пізнання логіки до єдності методу, до єдності діалектики, логіки і теорії пізнання.

Висновки:

1. Розвиток протиріччя суспільного руху виходить до самостійної форми прояву протиріччя - філософії, що претендує на дійсність діалектики, покладаючи абсолютну негативність філософського духу за власну сутність.

2. Цілісність постає не історичним розгортанням суспільного протиріччя в дійсність суспільних відносин, а тільки як утворена історичною практикою форма. Однак дійсність суспільного розвитку виявляє себе як необхідність формування цілісності за наявного протистояння безлічі часткового та окремоті загального.

3. Оскільки за своєю формою філософія є діяльністю мислення, міром якої постає діалектична теорія пізнання істини, а за змістом є способом мислення, міром якого виявляється діалектична логіка, то внутрішнє протиріччя змісту і форми філософії, по суті відбиваючи протиріччя розвитку загального зв'язку, окреслює, увиразнює історичну протилежність діалектичного характеру пізнання і метафізичного способу мислення, проявляючи її відношенням дійсності діалектики та філософії дійсності.

У другому розділі - "Визначення протиріччя дійсності і дійсності діалектики безпосереднього розвитку цілісності суспільного руху" - досліджено засади процесу визначення діалектичного розвитку безпосередності у загальність протиріччя дійсності та конкретності діалектики, а саме визначення необхідного /загального/ протиріччя єдиного і сущого античною філософською думкою /на прикладі діалектики Платона і Арістотеля/.

У першому параграфі - "Учення про єйдос і безпосередність діалектики конкретності протиріччя" - розкрито логіку визначення протиріччя Платоном, що складає суть учіння про єйдос і є безпосередньо пізнан-

ням природи мислення /"душі"/ і цілісності діалектичного розуму.

Розглядаючи єдність процесу пізнання, Платон намагається розкрити протиріччя пізнання як суть, що відбиває діалектикою імені, діалектикою ейдосу. Втім для вирішення питання передусім необхідно з'ясувати природу мислення та сутність пізнання. Платонове розуміння природи "душі" /безкінечність, субстанційність руху/ по суті є безпосередньо вченням про рух та перетворення /протиріччя/ руху в загальному кругообігу всесвіту. Саме таке розуміння природи "душі" постає у Платона філософським, що не має нічого спільного з релігійними уявленнями.

Досліджуючи спосіб осигнення істинної сутності буття, Платон не випадково щоразу звертається до єдності протилежностей прекрасного і безобразного. Власне ім'я розуму - найвищої форми прекрасного - з необхідністю містить протилежність: чисте, без чуттєвого образу поняття, без образне. Діалектична єдність прекрасного і безобразного є безпосередністю поривань, прагнень людської душі до достеменно загального за вічного становлення.

Цілісність діалектичного розуму і сутність протилежностей окремого і загального, тобто протиріччя діалектичного методу та його відмінність від софістики, викриває становлення категорій: буття, покой, рух, тотожність і відмінність. Цілісність буття визначається через самототожну відмінність руху і покою, що безперервно здійснює перехід буття в небуття і, навпаки, тобто існує як єдність протилежностей. Цілісність складає сутність діалектики, що є єдністю методу дослідження і методу викладення подібно до того, як діалектика буття і небуття розгортається через поступальне і логічно послідовне категоріальне становлення. Діалектика абсолютного і відносного покладання та заперечення єдиного є відбитком логіки становлення категоріальності мислення.

Висновки:

І. У Платона діалектичне /ейдос/ у власному розумінні цього слова з'являється безпосередньо таким, яким воно є за дійсності: істинно прекрасним, що виявляється, викривається за моменту перетворення як саме оберення того, що сприймається чуттєво, на категорії мислення; абсолютно сущим, що визначається сутністю відношення становлення і сутності; ідеєю блага, що є відношенням індивідуальності та суспільства. До того ж Платон вимагає усвідомлення діалектичного в діяльності індивідуальності через визначення особливого /естетичного, істинного, морального/.

2. Діалектика абсолютного і відносного покладання єдиного, як шлях міркування від окремого до загального, і діалектика відносного і абсолютного заперечення єдиного, як шлях мислення від загального до часткового, є сходженням до поняття цілісності через поступальне осмислення єдності протилежностей прекрасного і безобразного. Інакше кажучи, є безпосередньо обґрунтуванням сутності протиріччя через розкриття єдності ідеї і сутності речей, єдності протилежностей перервності простору і часу /кінечності/ і неперервності простору і часу /безкінечності/, за якої сам момент зміни, "ніщо" кінечності, вічності і безкінечності часу є об'єктивною необхідністю.

3. Процес визначення діалектичного, тобто учення про єйдос, постає тим відношенням, за якого рух мислення - ідеї - перебуває до абсолютно сушого - єдності зв'язку, - і через це відношення завжди відбиває суть протилежностей єдиного і сушого. Тотожність буття і небуття, єдність природи і сутності абсолютно сушого є найвищою формою визначення діалектичного, субстанційним відношенням, становленням.

У другому параграфі - "Учення про сутність в розвитку логіки і теорії пізнання об'єктивності і необхідності протиріччя дійсності діалектики" - розглянуто логіку сходження філософської думки античності /Арістотель/ від поняття суті єдності протилежностей /протиріччя/ до закону безпосередньої дійсності /закону протиріччя/ і до поняття протиріччя дійсності діалектики /закону заперечення заперечення/, тобто до поняття розвитку.

Насамперед Арістотель визначив екзотеричний і езотеричний зміст філософії, що є пізнанням принципів, знанням дієвості загального та діяльності індивідуальності /тому виявляється істинним знанням про дійсність/, а також пізнанням природи сушого як такого /ученням про сутність/, коли саме знання стає предметом пізнання. Отож філософія /=діалектика/ досліджує істину необхідно сушого, сутність єдності його протилежностей, за якої кожна протилежність є "позбавленістю", що визначає їх завершене розрізнення, межу і перехід, тобто протиріччя.

Викриваючи необхідну відмінність чуттєвого сприймання та усвідомлення, уявлення і сприймання, Арістотель намагається визначити внутрішню суперечливість процесу узагальнення за пізнання істини сушого, необхідність перетворення безпосереднього відношення мислення до предмета на опосередковане і окреслює об'єктивність визначення поняття єдності протилежностей окремого і загального, що є моментом переходу, обернення протилежностей. Перехід є тим сутнісним відношенням, тим протиріччям, що отримує у Арістотеля визначення закону

виключного третього: сама зміна, перетворення є переходом протилежностей через "ряд проміжних ланок". Закон протиріччя і закон виключного третього постають такими визначеннями, що ґрунтуються на необхідності і виявляються єдністю протилежностей процесу визначення сутності як такої, сутності в розумінні істини.

Саме-по-собі-суще і його буття є тотожністю, що містить відмінність /"граничне розрізнення" сутності і форми/ та "позбавленість сутності". Однак, як ім'я індивідуального, є не сутністю, а деяким цілим. У визначенні цілого єдність протилежностей /частини і цілого/ стає відмінністю матерії /сутності за можливості/ і форми /сутності за дійсності/. Сутність в розумінні істини є єдністю тотожності і відмінності, протиріччям сутності і форми, що виявляється щоразу за чуттєвого сприймання індивідуального як протилежність цілого. Єдність сутності і форми є рухом сущого за можливості у суще за дійсності - ентелехією, - що через дієвість індивідуального /поетику/ стає пізнанням і знанням суті безпосереднього відношення протилежностей єдиного і сущого. Ентелехія, відображаючи категорією протиріччя, розкриває розрізнення чуттєвих сприймань /почуттів/ і знання /усвідомлення/, тобто перервність руху пізнання до знання.

Висновок: історично перша форма діалектики безпосередньо розкриває дійсний зміст діалектики тим, що аналізуючи спосіб здійснення суспільної дійсності, її цілісності,

а/ визначає діалектичне протиріччя загального зв'язку - єдність протилежностей об'єктивної позірності та необхідності; протиріччя;

б/ досліджує відношення роздвоєного єдиного як об'єктивну необхідність, загальність внутрішньої протилежності тотожності і відмінності у розвитку до протиріччя змісту і форми як основне відношення дійсності; вотре не розв'язуючись перетворюється на зовнішнє співвідношення окремого і загального;

в/ окреслює предмет дослідження філософії, а саме перехід від буття до мислення і перехід від почуттів до свідомості, що покладає початок філософському дослідженню проблеми дійсності діалектики та її безпосереднього змісту - сущості протиріччя матеріального і ідеального.

У третьому розділі - "Абстрактна дійсність і ідеалізм поняття протиріччя дійсності діалектики" - досліджено генезис діалектики як методу пізнання і перетворення руху на безпосередність розвитку, сутність якого викриває "кінець" ідеалістичної діалектики та філософії взагалі, тобто дійсності діалектики.

У першому параграфі - "Метафізика трансцендентального ідеалізму

як ступінь розвитку протиріччя дійсності діалектики" - розкрито гносеологічну основу метафізики як способу відношення до дійсності та логіки усвідомлення природи мислення, сутності свідомості, методу визначення кінечності суб'єктивності в протилежність об'єктивності та необхідності загального.

Саме Кант в межах трансцендентального ідеалізму здійснює першу філософську критику абсолютного догматизму метафізики як онтології, космології і теології та її принципу апіоризму. Логіка методу дослідження представлена трьома "Критиками" - "Критикою чистого розуму" "Критикою здібності міркування"^ж, "Критикою практичного розуму". Остання є тим яскравим прикладом, що увиразнює неспроможність Кантового методу здолати філософський догматизм метафізики. Адже тут метод стає, зрештою, моралізуючою критикою і критизуючою мораллю. На підставі чого це трапляється, можна збагнути лише викривши його гносеологічну основу, яку складають "Критика чистого розуму" та "Критика здібності міркування".

Предметом "Критики чистого розуму" є моральна форма самоусвідомлення дійсності - спосіб здолаття обмеженості апіоризму знання, пізнання і пізнання непізнаної, але дійсної самій по собі "речі у собі". Розглядаючи здатність до пізнання та загальні визначення як антиномії абсолютного й апіорного, що є об'єктивною та необхідною і складає зміст загального зв'язку, проте відбивається тільки суб'єктивно, Кант аналізує антиномічність матеріального і ідеального з огляду на протилежність суб'єктивності і об'єктивності ідеального. Об'єктивність категорій і понять, що співпадає з суб'єктивною діяльністю мислення /"феномен" суб'єктивності/, протистоїть ідеальній дійсності "речі у собі" /"ноумен"/, що сама по собі, згідно з Кантом є суб'єктивністю істини і дійсністю існування всіх речей.

Діалектична єдність зв'язку /єдність трансцендентальних ідей чистого розуму/ є змістом трансцендентального учення про метод. Його основу складає єдність логічного принципу розуму - закон однорідності, специфікації і безперервності форм мислення, - що є об'єктивною і застосовується суб'єктивно як "максима" розуму. Тому філософія постає знанням цілісності, знанням, що будується згідно з архітектонічною єдністю методу.

Основою архітектонічної єдності філософії виявляється система пізнавальних здібностей "душі". Здібність міркування /предмет "Кри-
^ж Автор вважає, що точнішим перекладом назви праці Канта "*Kritik der Urteilskraft*" з німецької мови на українську буде "Критика здібності міркування", ніж загально прийнятий "Критика здатності суд-
жувати".

тики здібності міркування"/, являчись безпосередньо переходом понять розсудливості у поняття розуму, є тим необхідним змістом філософії, що розкриває суть її архітектоніки. Безпосередність переходу у формі мистецтва сили судження, мистецтва оперувати поняттями проявляє себе опосередковано: з боку форми – чи то визначальною, чи то рефлексуючою здібністю міркування; з боку змісту – продуктом вільного уявлення, продуктивного і самодіяльного. Зміст зумовлює особливості форми рефлексуючої здібності – естетичну, або телеологічну. Перша передає цілісність суб'єктивності, її естетичне відношення до дійсності, друга – логічну доцільність об'єктивного. Рефлексуюча сила міркування естетичною здібністю висловлює поняття єдності зв'язку, не досягаючи однак пізнання основи єдності "ні теоретично, ні практично" /Кант/.

Висновки:

1. Трансцендентальний ідеалізм критикою формальної логіки філософського догматизму через викриття діалектичного характеру здібності міркування, діалектичної природи руху мислення визначає "ритм" пізнання, логіку руху пізнання до знання. Розкриваючи генетичну дедуццію логічних категорій та синтетичну природу знання, протиставляє сваволі суб'єктивної гадки ідеал об'єктивної загальності, необхідності зв'язку, а також архітектонічну єдність знання. Проте діалектика руху мислення до самосвідомості виявляється лише деяким "феноменом" суб'єктивності. Однак у формі так званої суб'єктивної пробиває собі дорогу, прозираючи в логіку та естетику, з приводу чого кантівська теорія логіки руху мислення до самосвідомості і діалектика естетичного змісту здібності міркування стала провідним напрямком досліджень з проблем метафізики і діалектики.

2. Оскільки трансцендентальний ідеалізм виявився лише критикою здібності пізнання, то можливим стало тільки заперечливе спростування метафізичного догматизму і філософського априоризму. Діалектична природа руху зіткнулася з метафізичним /в широкому і у вузькому розумінні/ способом мислення і діяльності. Розум лише фіксує антиномічність, чим спричиняє ту сходинку розвитку, що є заперечним існування розуму й усталюванням ілюзорно-містичного. Те, що неприступна для пізнання "річ у собі" є переходом протилежностей, а протиріччя – законом діалектики і загальним законом зміни форм усякого руху, залишається невідомим.

У другому параграфі – "Абсолютний ідеалізм у теорії пізнання /логіці і діалектиці/ протиріччя дійсності та дійсності діалектики" – розкрито, яким чином дослідження суспільних форм буття і форм сві-

домості /хочі в межах Абсолютного Духу / через рух розумових форм виявляє те субстанційне відношення і його внутрішнє джерело розвитку - протиріччя, - що є основою /сутністю/ історичних форм руху як таких та їх необхідність, тобто розвитком.

Наука про Дух /Абсолют/ постає явленою сутністю, розвинутою сутністю Абсолютної Ідеї до усталеного існування - до явища, основою якого є протиріччя. Протиріччя опосередковує себе явищем. Явище саме по собі є безпосередністю відношення тотожності і відмінності і як таке визначається безперервністю перетворення протилежностей змісту і форми. Безперервність перетворення є сутністю відношення. Однак протиставленням сутності і форми /змісту/ явище опосередковує відмінність форми перетворення протилежностей та безпосереднього змісту їх переходу. Це опосередкування окреслює загальний спосіб існування - протиріччя, - а також необхідність діалектичного перетворення, переходу, розв'язання протиріччя у дійсність, що є перервою поступовості, тотожності протилежностей, стрибком.

Оскільки безпосередність перетворення протилежностей змісту і форми обертається на відношення форми перетворення і сутності переходу як до взаемовиключення, то форма опосередкування володіє тільки видимістю, позірністю протиріччя. Спустошуючи зв'язок із безперервністю перетворення, обертає відносну сутність перетворення на обернену форму віртуальності Абсолютного Духу.

Діалектичне розрізнення, будучи безпосередньо предметом дослідження, забезпечує формі опосередкування абсолютність, що опосередковує і саму філософію. Рух розумових форм за внутрішніми визначеннями поняття протиріччя і розвитку, як форма опосередкування, висвітлює власну форму абсолюту - ідею, - а також зміст, що опосередковується, - протиріччя пізнання конкретного і розвиток конкретності мислення.

Висновки:

1. Через те, що логіку протиріччя і розвитку нібито ув'язнено абстрактно-загальною філософською формою абсолюту, діалектика постає якимось посередником і в межах руху Абсолютного Духу виявляється абсолютним відношенням, субстанційним суттєвим відношенням, дійсністю, єдністю загального зв'язку поняття /відносно-абсолютного/ та визначення форми перетворення /абсолютно-абсолютного/.

2. Абсолютне відношення, як рух розгортання протилежностей зв'язку і рух визначення форми перетворення до протиріччя та до поняття дійсності, відбиває не просто сходження самосвідомості

до загальної самості, але через розвиток понять викриває істину єдності свідомості і самисвідомості та розум як закон розвитку дійсності і діалектики.

3. Логіка протиріччя і розвитку викриває необхідність знищення протилежностей змісту /діалектики/ і форми /ідеалізму/ філософії за історичного розвитку форм практики в дійсність.

У заклоченні розкрито, що проблема дійсності діалектики є, зрештою, питанням практичного вироблювання форм діалектичного перетворення, способу розв'язання протиріччя всесвітньої історії та його переходом у спосіб розвитку дійсності суспільних відносин і безпосереднього саморозвитку людини. Як безпосередність практики, дійсність діалектики є критиком соціальної еволюції форм. Найскладнішим постає теоретичне дослідження та практичне здійснення діалектичного переходу передумови суспільного руху в умову становлення. Тому важливо виявити ті форми опосередкування, що не тільки передують діалектичному переходові до неантагоністичного типу розвитку, але самі стають необхідними формами переходу. Через те питання теорії пізнання, а саме розв'язання протиріччя логіки і діалектики, виходить за межі гносеології "чистих сутностей", втім обов'язково через з'ясування того, що лежить в основі теорії пізнання: релятивізм чи діалектика? Сама ж теорія пізнання "входить" до практики як необхідний момент розвитку і матеріалістична теорія розвитку, розв'язується у матеріалізм діалектики.

Дисертаційні положення розкрито у публікаціях:

1. Проблема об'єктивності і суб'єктивності в "Метафізиці" Аристотеля // Античність. Демократія. Гуманізм. - Тезиси виступів учасників Всесоюзної конференції по проблемам древньогрецької філософії "Аристотелівські читання". - Маріуполь, 1991.

2. Матеріалістическа діалектика - дійствительна логіка розвитку научного мировоззрення. // Человек. Мировоззрение. НТП. - Тезиси Всесоюзної науко-практическої конференції. - Київ-Краматорск, 1991.

3. Мечта и действительность Н.Бердяева // Человек и духовные ценности. - Всесоюзная научно-теоретическая конференция. - Тирасполь, 1991.

4. Децо про "Філософію техніки" // Проблеми філософії /Міжвідомчий науковий збірник/. - Випуск 91. Людина і технологія. - Київ, "Либідь", 1992.

ДРОТЕНКО Валентина Іванівна

ПРОБЛЕМА ДІЙНОСТІ ДІАЛЕКТИКИ

09.00.01. - діалектика і теорія пізнання

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Відповідальний за випуск
доктор філософських наук,
професор

В.О.Босенко

Підписано до друку 28.12.1992 р. Формат 60 x 84 1/16
Об'єм 1,0 умов. друк. арк. Тираж 100. Замовлення № Р9/5

ХДП. ЗІОІ68, Харків, вул. Блюхера, 2.

Типографія №16. ЗІО003, Харків, вул. Університетська, 16.

470000

AB 26.395